

Latijnse taal en literatuur VWO

Syllabus centraal examen 2011

September 2009

Verantwoording:

© 2009 Centrale Examencommissie Vaststelling Opgaven vwo, havo, vmbo, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Deze syllabus is ontworpen door een commissie van de CEVO. De basistekst is in hoofdzaak geschreven door medewerkers van de VCKT. Een eerder concept van de syllabus is ter inzage en advies toegezonden aan de vakinhoudelijke vereniging VCN, het Cito en de CEVO-vaksectie. Op grond van de ontvangen reacties en adviezen is de tekst die u hierbij aantreft, vastgesteld.

Inhoud

Voorwoord	4
1. Examenstof van het centraal examen en schoolexamen	5
2. Specificatie examenstof van het centraal examen	6
A Teksten	6
B Cultuurhistorische context	8
C Eindtermen	10
3. Het centraal examen	11
3.1. Zittingen centraal examen	11
3.2. Hulpmiddelen	11
3.3. Handreiking schoolexamen	11
Bijlage 1. Examenprogramma Latijnse taal en literatuur vwo	12
Domein A Reflectie op klassieke teksten	12
Domein B Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur	12
Domein C Zelfstandige oordeelsvorming	13
Domein D Oriëntatie op studie en beroep	13
Domein E Informatievaardigheden	13
Bijlage 2. De plaats van Klassieke talen en klassieke culturele vorming in de profielen	14
Bijlage 3. De minimumlijst Latijn	15
Deel I Vormleer	15
Deel II Syntaxis	17
Deel III Stilistische middelen	19
APPENDIX	20

Voorwoord

Examenprogramma's veranderen van opzet. De minister stelt een examenprogramma op hoofdlijnen vast en wijst in het examenprogramma domeinen en subdomeinen aan, waarover het centraal examen zich uitstrekt. Vroeger werd in het programma ook bepaald het aantal en de duur van de toetsen. Met ingang van 1 augustus 2007 is dat veranderd. De CEVO *) stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast, en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in de Septembermededeling.

Verder geeft de CEVO in een syllabus een beschrijving van en toelichting op de exameneisen voor een centraal examen en informatie over een of meer van de volgende onderwerpen:

- specificaties van examenstof,
- begrippenlijsten,
- bekend veronderstelde onderdelen van domeinen die verplicht zijn op het schoolexamen,
- bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw,
- bijzondere vormen van examinering (computerexamens),
- voorbeeldopgaven,
- toelichting op de vraagstelling,
- toegestane hulpmiddelen.

Ten aanzien van de specificaties is nog het volgende op te merken. De functie ervan is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar hun aard zijn ze niet een volledige beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk - al zal dat maar in beperkte mate voorkomen - dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen daarvan in het verlengde ligt.

Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die anderen of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties.

De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor bestaat een handreiking van de SLO, te vinden op www.slo.nl.

Syllabi worden per examenjaar vastgesteld. Deze syllabus geldt voor het centraal examen van 2011. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen afwijken van deze versie. Voor het jaar 2012 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld. In de syllabi 2011 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2010 duidelijk zichtbaar. **De veranderingen zijn geel gemarkeerd.** In uitzonderingsgevallen kan een syllabus na publicatie nog worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekend worden gemaakt. Kijkt u voor alle zekerheid in september 2010 op Examenblad.nl, www.examenblad.nl

Voor opmerkingen over deze tekst houdt de CEVO zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cevo.nl *) of aan CEVO *), postbus 8128, 3503 RC Utrecht.

De voorzitter van de CEVO,
drs H.W.Laan

*) Op 1 oktober 2009 gaat de CEVO op in het College voor Examens (CvE). De CEVO bestaat dan niet meer, maar besluiten van de CEVO, onder meer over de syllabi, blijven van kracht, zolang deze niet herzien zijn door het CvE. Reacties op deze syllabus kunt u vanaf dat moment ook zenden aan: info@cve.nl of College voor Examens, Postbus 315, 3500 AH Utrecht

1. Examenstof van het centraal examen en schoolexamen

Het centraal examen Latijnse taal en literatuur heeft betrekking op domein A, B (voorzover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen) en C.

De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

De CEVO maakt indien nodig een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit Latijns proza en Latijnse poëzie. Deze bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

2. Specificatie examenstof van het centraal examen

Kernauteur: Vergilius

Genre : Epos

A. Teksten

Vergilius Aeneis

Aanbevolen editie: P. Vergili Maronis opera ed. R.A.B. Mynors Oxford (OCT) 1969

Rode draad: de Onderwereld

1 Pensum

De met een asterisk (*) gemarkeerde passages worden in vertaling gelezen.

Proloog

*Aeneis I, 1-7

Ontmoeting met de Sibylle

* Aeneis VI, 1-41

Aeneis VI, 42-211

* Aeneis VI, 212-267

Afdaling naar de onderwereld

Aeneis VI, 268-425

* Aeneis VI, 426-439

Ontvangst van Aeneas door Dido

* Aeneis I, 613-756

Reactie van Dido op Aeneas' vertrek

* Aeneis IV, 584-674

Dood van Dido

Aeneis IV, 675-705

Ontmoeting met de schim van Dido

Aeneis VI, 440-476

Ontmoetingen met oorlogshelden en beschrijving van de Tartarus

* Aeneis VI, 477-534

Aeneis VI, 535-581

* Aeneis VI, 582-634

Beschrijving van het Elysium en Anchises' uitleg over zielsverhuizing

Aeneis VI, 635-755

Uitleg over de toekomst van Rome

* Aeneis VI, 756-787

Aeneis VI, 788-823

* Aeneis VI, 824-901

Ter vergelijking:

*Homerus Odyssee 11, 1-234, 385-640 Odysseus in het dodenrijk

*Vergilius Georgica IV, 452-528 Orpheus in de onderwereld

*Lucretius De Rerum Natura III, 548-633, 741-783, 830-1052 Onsterfelijkheid is een illusie

2 Genre

▪ Definitie en kenmerken van het genre

Het epos is een lang verhalend gedicht geschreven in de dactylische hexameter. Hoofdpersonen in een epos zijn helden uit het verleden, maar ook de goden spelen een belangrijke rol: zij sturen de handeling of nemen er zelfs aan deel.

▪ Ontstaan en ontwikkeling van het genre

Het Griekse epos

De oudste Griekse epen zijn de *Ilias* en de *Odyssee*, toegeschreven aan Homerus en waarschijnlijk in de achtste eeuw v. Chr. ontstaan als resultaat van een lange traditie van mondelinge poëzie, beoefend door beroepszangers. De twee werken vormen het uitgangspunt voor de verdere ontwikkeling van de Griekse en Romeinse epische poëzie.

Tijdens het hellenisme (vanaf de derde eeuw v. Chr.) krijgt het epische genre een ander karakter. Met name in Alexandrië, in die tijd het centrum van dichtkunst en wetenschap, schrijven dichters epische poëzie die gericht is op een select publiek van literaire fijnproevers. De eisen die aan dit lezerspubliek worden gesteld, zijn vertrouwdheid met de bestaande literatuur en interesse in de wijze waarop deze traditie wordt gevarieerd en vernieuwd.

Verder wordt het menselijk handelen niet meer uitsluitend door goden bepaald, maar verschuift de aandacht naar psychologische factoren. Deze Alexandrijnse dichters hebben grote invloed uitgeoefend op de Romeinse dichters. Hun geleerde poëzie en de aandacht voor menselijke emoties vinden we terug bij Vergilius en Ovidius.

Het Romeinse epos

In de derde eeuw v. Chr. wordt het homerische epos in Rome geïntroduceerd en in het Latijn vertaald. De Romeinse dichters worden zich in toenemende mate bewust van hun eigen artistieke vermogens en gaan een openlijke wedijver aan met de door hen bewonderde Griekse voorbeelden. Vanaf de eerste eeuw v. Chr. wordt in Rome naast het mythologisch/historisch epos ook het didactisch epos populair, dat wat betreft stijl en metrum binnen het genre epos past, maar een andere inhoud heeft.

T. Lucretius Carus (ca 94-55) beschrijft in zijn leerdicht *De Rerum Natura* de leer van de Griekse filosoof Epicurus.

Het Romeinse epos bereikt een hoogtepunt in de *Aeneis* van P. Vergilius Maro (70-19 v. Chr.). Dit werk vertelt over de avonturen van de held Aeneas, die beschouwd wordt als de grondlegger van Rome. Dit epos over één centrale held markeert een terugkeer naar het traditionele epos in de stijl van de *Ilias* en de *Odyssee*, hoewel door de mythologisch-historische thematiek ook nauwe verbindingen met de Romeinse geschiedenis worden gelegd. Met de Alexandrijnse dichters deelt Vergilius onder andere zijn aandacht voor de psychologie.

▪ De verteller

Vergilius' *Aeneis* is een verhalende tekst. We hebben in hoofdzaak te maken met een alwetende verteller die zelf geen rol speelt in het verhaal. Zijn alwetendheid blijkt uit het feit dat hij de afloop van het verhaal en de gedachten van de personages kent. De hand van de verteller blijkt verder uit manipulaties met het aspect 'tijd'. Zo kan hij – of een personage – vooruitlopen op het verhaal (*prospectie*) of terugkijken naar een eerdere gebeurtenis (*retrospectie* of *flashback*), versnellen of vertragen. Naast de verteller zijn ook de personages zelf veelvuldig aan het woord. Soms treden zij als verteller op, zoals Aeneas in het tweede en derde boek van de *Aeneis* (*raamvertelling*). Hierdoor kan de dichter zijn verhaal vanuit verschillende perspectieven vertellen.

▪ Specifieke structurelementen

De *Aeneis* bestrijkt een periode van zeven jaar, vanaf de inname van Troje tot de uiteindelijke overwinning van de Trojanen in Latium. De handeling van het verhaal begint *in medias res*: we bevinden ons in het zevende jaar: de Trojanen lijden schipbreuk en spoelen aan op de kust van Noord-Afrika.

De eerste zes boeken beschrijven Aeneas' zwerftochten op zoek naar zijn nieuwe vaderland. De lotgevallen van de voorafgaande jaren worden door Aeneas in een flashback verteld aan het hof van koningin Dido. De eerste zes boeken vormen dus een 'Romeinse *Odyssee*'. De tweede helft van het epos (boek 7-12) beschrijft de strijd die Aeneas na zijn aankomst in Italië moest leveren met inheemse volkeren om uiteindelijk zijn plaats te veroveren. De laatste zes boeken vormen dus een 'Romeinse *Ilias*'.

3 Taal en stijl

De CEVO-minimumpijst (zie bijlage 3) vormt het uitgangspunt bij de op het centrale examen gestelde vragen en bij de annotatie van de ongeziene authentieke tekst. Daarnaast worden de volgende verschijnselen bekend verondersteld:

- Algemeen
  - dichterlijk meervoud
  - patronymica
- Verbum
  - verkorte vormen in perfectum en plusquamperfectum; tevens –ēre i.p.v.- ērunt
- Nomen
  - Griekse uitgangen bij Griekse eigennamen
  - accusativus respectus
  - possessief adiectivum i.p.v. genitivus (*Stygiam urbem*)
- Syntaxis
  - weglating van preposities
- Metriek
  - dactylische hexameter (cesuren worden niet bekend verondersteld)
  - elisie
  - enjambement
  - metrische effecten door de afwisseling van dactylus en spondee

Een kenmerkend onderdeel van het antieke epos is de vergelijking. Bij de interpretatie van een vergelijking kan men onderscheid maken tussen de primaire functie (illustratie van een onderdeel van het verhaal) en verschillende secundaire functies (aan de vertelling toegevoegde waarde, zoals het opwekken van emoties [pathos] en prospectie).

B. Cultuurhistorische context

1 De auteur en zijn werk

▪ Leven van Vergilius (70-19 v.Chr.)

Vergilius werd geboren in 70 v. Chr. bij Mantua, in Gallia Cisalpina (Noord-Italië). Zijn vader had een boerenbedrijf. Vergilius volgde onderwijs in o.a. Rome; hij ambieerde geen politieke carrière. Hij vertrok naar Napels, waar hij les kreeg in de filosofie. Vanaf 42 v. Chr. wijdde hij zich geheel aan de poëzie. Al snel trok hij de aandacht van de invloedrijke promotor en sponsor van de kunsten Maecenas, die hem bij de latere keizer Octavianus introduceerde.

Vergilius heeft de ontredde van de burgeroorlogen bewust en van nabij meegemaakt, hetgeen duidelijke sporen in zijn werk heeft nagelaten.

In 19 v. Chr. ondernam Vergilius een reis naar Griekenland om zijn *Aeneis* te voltooien; door ziekte keerde hij vroegtijdig terug en overleed in Brindisi.

▪ Werken

Vergilius' bekendste en belangrijkste werk is de *Aeneis*. Daarvóór publiceerde hij twee andere werken: de *Bucolica* en de *Georgica*.

In 39 publiceerde Vergilius de *Bucolica*, ook wel *Eclogae* genoemd, een bundel van tien herdersgedichten, waarin hij de pastorale wereld vermengde met de historische werkelijkheid. De beroemdste *Ecloga* is de vierde, waarin de geboorte van een kind wordt voorspeld, met wiens komst het Gouden Tijdperk zal terugkeren. Al tijdens het schrijven van de *Bucolica* trok Vergilius de aandacht van Maecenas.

In 29 v. Chr. publiceerde Vergilius de *Georgica*, een didactisch werk over het boerenbedrijf in vier boeken. Vergilius schreef het werk in de jaren 38–29, een periode van grote onrust, waarin Octavianus en Antonius elkaar de macht betwistten. Na de slag bij Actium was er naast vrees nu ook hoop dat er eindelijk een einde zou komen aan de reeks burgeroorlogen en dat Octavianus vrede zou kunnen brengen. De *Georgica* geeft uitdrukking aan liefde voor het land en bewondering voor het eenvoudige boerenleven. Van belang is de verwantschap met de idealen van het nieuwe regime: eenvoudig geluk, respect voor de goden, een arbeidzaam bestaan in een wereld vrij van oorlog.

De laatste elf jaar van zijn leven werkte Vergilius aan de *Aeneis*, maar bij zijn dood in 19 v. Chr. was het werk niet af. Hij wilde dat het manuscript verbrand werd, maar op de uitdrukkelijke wens van

Augustus werd het werk toch uitgegeven.

De hoofdpersoon in dit mythologisch-historisch epos is Aeneas, de verre mythische voorvader van Augustus en de Romeinen. De *Aeneis* vertelt de lotgevallen van deze Aeneas, zoon van de godin Venus en de Trojaanse vorst Anchises. Na de val van Troje heeft hij de goddelijke opdracht gekregen om in Italië een nieuw vaderland te stichten voor de Trojanen die de val van hun stad overleefd hebben. Aeneas wordt hierbij gesteund door zijn moeder Venus en tegengewerkt door de machtige Juno, die de Trojanen haat en de stichting van hun nieuwe rijk, Rome, wil verhinderen.

▪ **Centrale thema's**

Twee centrale thema's in alle drie de werken van Vergilius zijn de contemporaine politieke realiteit en de oude Romeinse *virtutes*. In de *Georgica* en de *Aeneis* klinken bewondering door voor het nieuwe regime en dankbaarheid voor het beëindigen van de lange reeks verwoestende burgeroorlogen. Met het benadrukken van de waarde van de oude Romeinse *virtutes* sluit Vergilius aan bij de idealen van het nieuwe regime. In de *Aeneis* wordt Rome voorgesteld als de macht waaraan door de goden de taak is toebedeeld een heersende rol in de wereld te spelen en recht en orde te brengen. De held Aeneas, die ondanks veel tegenslag en ten koste van persoonlijke offers trouw blijft aan zijn opdracht, is het prototype van de Romein en een voorafschaduw van zijn verre nazaat Augustus. In het werk komt, verweven met het mythologisch verhaal, de Romeinse geschiedenis voortdurend naar voren.

▪ **Waardering in later tijd**

Vergilius heeft grote invloed gehad op vele gebieden van de kunst, zowel de beeldende kunst als de literatuur, en wel vanaf de middeleeuwen tot in de moderne tijd toe. Er zijn ook opera's geschreven over de avonturen van Aeneas. De bekendste dichter die zich door Vergilius heeft laten inspireren, is Dante. Het bekendste voorbeeld in het Nederlands is Vondel: zijn *Gysbreght* is geïnspireerd op het tweede boek van de *Aeneis*.

2 **De historische context**

▪ **Historische realiteit**

De volgende elementen (en hun onderlinge chronologie) worden bekend verondersteld:

- Romes groei van stad tot wereldmacht:
de stichting van Rome; de verovering van Italië; het contact met de Grieken in het zuiden van Italië; de Punische oorlogen.
- De burgeroorlogen en de ondergang van de republiek:
  - de alleenheerschappij van Caesar; de moord op Caesar; Antonius en Octavianus; de slag bij Philippi; groeiende rivaliteit tussen Antonius en Octavianus; de slag bij Actium.
  - de vestiging van het principaat; de regelingen van 27 v. Chr.: Octavianus krijgt de titel Augustus en uitgebreide volmachten.
- Het belang van de Pax Augusta:
  - politiek en moreel herstel,
  - streven naar het doen herleven van de oude *mores*,
  - ondersteuning van de ideologie in de architectuur, bijvoorbeeld de Ara Pacis, in de sculptuur, zoals de portretten van de keizer, en in de literatuur, met name Vergilius en Horatius.

▪ **Politieke situatie**

Vergilius leefde in de eerste eeuw v. Chr., een zeer bewogen tijd in het Romeinse rijk. Bewust en van zeer nabij maakte hij de burgeroorlog mee tussen Pompeius en Caesar, de strijd tussen Antonius en Octavianus en het einde van de republiek. Hij was vijftwintig jaar oud toen Caesar werd vermoord en achtendertig toen Octavianus in de slag bij Actium de alleenheerschappij verwierf. In navolging van Caesar benadrukte Augustus de afstamming van de *gens Iulia* van de godin Venus. Evenals de meeste Romeinen was Vergilius dankbaar voor het feit dat er een einde was gekomen aan de burgeroorlogen die Rome een eeuw lang geteisterd hadden. Onder Augustus was hij de gevierde dichter die de idealen van het nieuwe regime (*Pax Augusta*) op indrukwekkende wijze onder woorden bracht.

▪ **Intellectueel en religieus klimaat**

Filosofie

In het zesde boek van zijn *Aeneis* heeft Vergilius zich laten inspireren door de filosofie van Plato, en met name diens opvattingen over de menselijke ziel. De ziel wordt gezien als bovenaards en

onsterfelijk en is afkomstig uit een andere wereld. Het lichaam is aards en sterfelijk. Tijdens het leven zit de ziel opgesloten in het lichaam als in een gevangenis. De verbinding met het lichaam is een straf en de ziel wordt bezoedeld. De dood is voor de ziel een bevrijding: na een reinigingsproces in de onderwereld keert de ziel in een ander lichaam terug op de aarde (reïncarnatie). De zielen van diegenen die een voorbeeldig leven hebben geleid, komen in het Elysium.

In het wereldbeeld van de Stoa is in alle wezens de Ratio aanwezig. Niets gebeurt toevallig. Alles wat er gebeurt, wordt immers bepaald en geleid door de Ratio. De loop van de dingen staat dus vast. Ook de mens is hieraan ondergeschikt. Met zijn verstand is een mens in staat het goddelijke plan te doorgronden en zich te laten leiden door de Ratio. Dit kan hij alleen wanneer hij zich niet laat beïnvloeden door emoties. In de *Aeneis* vertoont Aeneas trekken van een stoïsche held. Hij laat zich echter bij zijn handelen nog te veel leiden door emoties. Hij vecht daartegen, maar met wisselend succes.

Religie

Goden spelen in de *Aeneis* een belangrijke rol. We worden in het werk geconfronteerd met de traditionele goden van de mythologie. Jupiter bepaalt wat er gebeurt. De wil van de god speelt een belangrijke rol in de *Aeneis*. De wil van Jupiter valt samen met het lot (*fatum*). Jupiter wil dat de macht van Rome groot zal zijn en Aeneas is degene die deze wens moet vervullen.

De andere goden hebben, in tegenstelling tot Jupiter, wel persoonlijke belangen en rancunes. Het belang van Venus, moeder van Aeneas, staat bijvoorbeeld recht tegenover dat van Juno. Maar uiteindelijk zijn ook de andere goden onderworpen aan de wil van Jupiter en het is overeenkomstig het lot dat het Romeinse wereldrijk tot stand komt waarin de *Pax Augusta* zal heersen.

Het is de vraag of de Romeinen in Vergilius' tijd ook werkelijk in de traditionele goden en mythen geloofden. Het leven van de Romeinen was doortrokken van religie. Maar er zullen stellig verschillen hebben bestaan tussen de 'gewone' Romeinen en de (kleine) intellectuele bovenlaag, waarin velen zich aangetrokken voelden tot diverse filosofische richtingen, zonder overigens de traditionele godsdienst zonder meer te verwerpen. Bovendien bestond er een nauwe band tussen religie en staat. Niet voor niets deed Augustus er alles aan om de godsdienst na het verval van de burgeroorlogen een sterke nieuwe impuls te geven.

C Eindtermen

NB Voor de toetsing van de eindtermen (zie bijlage 1) worden de CEVO-minimumlijst (zie bijlage 3) en deze syllabus als uitgangspunt genomen.

3. Het centraal examen

3.1. Zittingen centraal examen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

3.2. Hulpmiddelen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

3.3. Handreiking schoolexamen

De SLO heeft een handreiking voor het schoolexamen tot stand gebracht.

Deze is te vinden op: www.slo.nl

Bijlage 1. Examenprogramma Latijnse taal en literatuur vwo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

- Domein A Reflectie op klassieke teksten
- Domein B Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur
- Domein C Zelfstandige oordeelsvorming
- Domein D Oriëntatie op studie en beroep
- Domein E Informatievaardigheden.

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen A, B (voorzover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen) en C.

Het centraal examen heeft betrekking op een thema en/of genre aan de hand van authentieke teksten van een of meer auteurs en van vertaalde teksten.

De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

De CEVO maakt een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit Latijns proza en Latijnse poëzie. Deze bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

De examenstof

Domein A: Reflectie op klassieke teksten

1. De kandidaat kan zijn begrip van Latijnse en klassieke, vertaalde teksten demonstreren door:

- een ongeziene passage te vertalen;
- een passage te analyseren en interpreteren vanuit taalkundig, letterkundig en/of cultuurhistorisch perspectief;
- een passage te vergelijken vanuit taalkundig, letterkundig en/of cultuurhistorisch perspectief, met andere cultuuruitingen uit de oudheid of latere perioden.

Domein B: Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur

2. De kandidaat kan door de bestudering van de Latijnse en klassieke, vertaalde teksten tegen de achtergrond van de antieke cultuur:

- onderwerpen actualiseren die voortvloeien uit een confrontatie tussen deze teksten en zijn eigen leven;
- de eigentijdse cultuur plaatsen in het perspectief van de traditie waarin Europa staat.

Domein C: Zelfstandige oordeelsvorming

3. De kandidaat kan een beargumenteerde reactie op de voorgelegde teksten formuleren.

Domein D: Oriëntatie op studie en beroep

Domein E: Informatievaardigheden

4. De kandidaat kan gebruik maken van verschillende ICT-toepassingen bij Latijn.

Bijlage 2. De plaats van Klassieke talen en klassieke culturele vorming in de profielen

Latijnse taal en literatuur en Griekse taal en literatuur

Latijnse taal en literatuur of Griekse taal en literatuur, ter keuze van de leerling, maken deel uit van het gemeenschappelijk deel van elk profiel in het gymnasium.

Latijnse taal en literatuur of Griekse taal en literatuur kunnen als profielkeuzevak in het profiel cultuur en maatschappij op het atheneum worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Latijnse taal en literatuur en Griekse taal en literatuur kunnen op het atheneum als keuze examenvak worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Klassieke culturele vorming

Een leerling met een klassieke taal in het pakket moet KCV volgen.

Scholen kunnen zowel op het atheneum als op het havo de leerlingen in de gelegenheid stellen het vak klassieke culturele vorming (KCV) te kiezen in plaats van culturele kunstzinnige vorming (CKV).

De school mag de leerlingen de vervanging niet opleggen. Ook op het havo is de vervanging van CKV door KCV mogelijk doordat de havo-leerling – als de school dat toestaat – één of meer vakken uit zijn of haar pakket mag inruilen voor het overeenkomstige vwo-vak. KCV mag worden beschouwd als het overeenkomstige vwo-vak voor CKV.

Bijlage 3. De minimumlijst Latijn

NB De minimumlijst Latijn is aangepast en geldt met ingang van 2011.

De minimumlijst Latijn bestaat uit drie delen: I vormleer, II syntaxis en III stilistische middelen. Deel I en II bevatten een opsomming van de taalkundige verschijnselen die kandidaten moeten kennen en die niet geannoteerd worden bij de vertaalopgave bij het Centraal examen. Deel III bevat een overzicht van stilistische middelen die door de CEVO bekend worden verondersteld.

*De minimumlijst Latijn is primair bedoeld voor docenten en hanteert de terminologie die ook bij het Centraal Examen gehanteerd wordt. Er is zo veel mogelijk gekozen voor een Nederlandse terminologie. In een aantal gevallen heeft de CEVO de voorkeur gegeven aan het gebruik van een technische term, zoals *indicativus* en *nominativus*. Soms is er om praktische redenen voor gekozen twee termen naast elkaar te hanteren (bijvoorbeeld lijdend voorwerp/object, i.v.m. een term als *objectsinfinitivus*); dit is aangegeven door middel van een schuine streep.*

Sommige onregelmatige vormen in deze lijst zijn met meer of minder moeite in het bij het examen toegestane woordenboek of in het grammaticakatern te vinden. Ze zijn hier opgenomen, omdat de CEVO bij de inschatting van de beschikbare tijd voor de vertaalopgave ervan uitgaat dat deze vormen behoren tot de parate kennis van de kandidaat en dus niet behoeven te worden opgezocht. Uit het opnemen van zulke vormen in de lijst mag daarom niet de conclusie worden getrokken dat de andere onregelmatige vormen die ook in het woordenboek te vinden zijn, per definitie worden geannoteerd bij de vertaalopgave.

Deel I Vormleer

1 Zelfstandige naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van de:

- a-stammen
- o-stammen, inclusief *vir* en het type *puer* en *magister*
- medeklinkerstammen, inclusief de genitivus op *-ium* en de verbuiging van *mare*
- u-stammen, exclusief het onzijdig
- e-stammen.

De verbuiging/uitgangen van *vis*, *Iuppiter* en *domus*.

De locativi *domi* en *Romae*.

De geslachtsregels van de a-, o-, u- en e-stammen, inclusief de uitzonderingen *manus* en *domus*.

Van de medeklinkerstammen de regels:

- mannelijk op *-or*
- vrouwelijk op *-tas*, *-io* en *-x*
- onzijdig op *-us* en *-men*

De vocativus, inclusief het type *fili*.

2 Bijvoeglijke naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van:

- o- / a-stammen, inclusief het type *pulcher* en *miser*
- medeklinkerstammen van drie, twee en één uitgang.

De vorming en verbuiging van de vergrotende trap op *-ior* en *-ius*.

De vorming en verbuiging van de overtreffende trap op *-issimus*, *-errimus* en *-illimus*.

De vorming en verbuiging van vergrotende en overtreffende trap van *bonus, malus, magnus, parvus* en *multus*.

3 Bijwoorden

De vorming op *-e* en *-(i)ter*.

De vorming van de vergrotende trap op *-ius*.

De vorming van de overtreffende trap op *-e*.

4 Telwoorden

De verbuiging van *unus, duo* en *tres*.

5 Voornaamwoorden

De verbuiging van de voornaamwoorden, met uitzondering van de genitivus obiectivus *mei, tui, nostri, vestri*.

6 Werkwoorden

De vervoeging van de:

- a-stammen
- e-stammen
- i-stammen
- medeklinkerstammen
- gemengde stammen.

Actief, passief en (semi)deponens.

Indicativus en coniunctivus.

Imperativus tweede persoon (exclusief de zgn. imperativus futuri [type *vocato*] en de imperativus passief; dit impliceert tevens dat de imperativus van deponentia niet bekend wordt verondersteld).

Praesens, imperfectum, futurum, perfectum, plusquamperfectum en futurum exactum.

Infinitivus, participium, gerundium en gerundivum:

- de infinitivus praesens actief, praesens passief, futurum actief, perfectum actief, perfectum passief
- het participium praesens actief, futurum actief, perfectum passief
- het gerundium
- het gerundivum.

De vervoeging van de onregelmatige werkwoorden, inclusief de stamtijden:

- *velle, nolle*
- *esse, posse, fieri*
- *ire* en *ferre*, inclusief de samenstellingen met voorzetsels
- de onvolledige werkwoorden: *memini* en *odi*
- de semi-deponentia *audere* en *solere*
- de vormen: *inquit* en *ait*.

Perfectum actief:

- *-vi*
- *-ui*
- *-i, -si, -xi, -psi*
- klankverandering
- reduplicatie.

Participium perfectum passief op:

- *-tus*
- *-sus*.

Deel II Syntaxis

1 Congruentie

Het begrip congruentie / congrueren met.

Congruentieregels met betrekking tot:

- onderwerp - persoonsvorm
- onderwerp - naamwoordelijk deel van het gezegde
- bijstelling
- bijvoeglijke naamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- voornaamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- antecedent en betrekkelijk voornaamwoord
- bijvoeglijke bepaling
- predicatieve bepaling.

2 Functies van naamvallen

Nominativus:

- onderwerp/subject
- naamwoordelijk deel van het gezegde.

Genitivus:

- bijvoeglijke bepaling die een bezitter of eigenschap uitdrukt.
- genitivus partitivus
- genitivus subiectivus
- genitivus obiectivus
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- causa met genitivus.

Dativus:

- meewerkend voorwerp
- de handelende persoon bij het gerundivum
- de bezitter bij het werkwoord esse
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden.

Accusativus:

- lijdend voorwerp/object
- bijwoordelijke bepaling tijdsduur en afstand
- de accusativi van richting *Romam* en *domum*
- als aanvulling bij werkwoorden met een dubbele accusativus
- als onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde in de a.c.i. en a.c.p.

Ablativus:

- bijwoordelijke bepaling van plaats, tijd, middel, reden, wijze, maat en vergelijking
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- in de ablativus absolutus constructie.

Vocativus:

- aanspreekvorm.

3 Voorzetsels

Het gebruik van naamvallen bij de voorzetsels.

4 Bijvoeglijke naamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt.

5 Trappen van vergelijking

Het gebruik en de betekenis van vergrotende trap inclusief de betekenissen “tamelijk” en “te”.
Het gebruik van *quam* dan wel de ablativus van vergelijking na een vergrotende trap.
Het gebruik en de betekenis van de overtreffende trap: de betekenissen “-ste” en “zeer”.
Het gebruik van *quam* met een overtreffende trap: “zo ... mogelijk”.

6 Voornaamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruik.
Het (ingesloten) antecedent van een betrekkelijke bijzin.
De relatieve aansluiting.

7 Werkwoorden

De begrippen overgankelijk/transitief en onovergankelijk/intransitief.
De begrippen directe en indirecte rede.
De begrippen deponens / semi-deponens.

Gebruik van de tijden:

- het praesens historicum.
- het imperfectum: beschrijving van de achtergrond/voortdurende/gewoonte/poging.
- het perfectum: beschrijving van de gebeurtenissen.

coniunctivus

- in hoofdzinnen: aansporing, verbod (coni. praes. en perf.), twijfel (dubitativus van heden en verleden), vervulbare en onvervulbare wens, mogelijkheid (potentialis van heden en verleden), irrealis van heden en verleden.
  - in bijzinnen: mogelijkheid, irrealis van heden en verleden.
  - in betrekkelijke bijzinnen: finaal, causaal en consecutief/definiërend.
  - in de indirecte vraag.
  - na de voegwoorden *cum*, *ut* en *ne*.
  - in de indirecte rede met uitzondering van de coniunctivus die een bevel uitdrukt.
- Het gebruik van de coniunctivus in causale bijzinnen die met *quia* en *quod* worden ingeleid (subjectieve redenen) wordt niet bekend verondersteld.

infinitivus

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).
- subjectsinfinitivus en objectsinfinitivus.
- de infinitivus in de a.c.i. en n.c.i.

participium

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).
  - het verbonden participium.
  - bijvoeglijk, zelfstandig en predicatief gebruikt.
  - in a.c.p.
  - in de ablativus absolutus.
  - het participium futurum actief met doelaangevende betekenis.
  - het participium futurum actief in combinatie met vormen van *esse* als een omschrijvend futurum (*coniugatio periphrastica*).
- Het dominant gebruik van het participium wordt niet bekend verondersteld.

Gerundium

Gerundivum

- het gerundivum als naamwoordelijk deel van het gezegde als gerundivum van verplichting, inclusief de vertaling kunnen en mogen.
- het dominant gebruik van het gerundivum, namelijk in de zgn. gerundivumconstructie.

8 Vraagzinnen

Directe en indirecte vragen, inclusief de vraagpartikels *num*, *nonne*, *-ne* en *utrum* / *-ne ... an*.

Deel III Stilistische middelen

De CEVO gaat ervan uit dat de kandidaten vertrouwd zijn met de volgende stilistische, narratologische en argumentatieve begrippen:

a-fortiori-redenering
alliteratie
alwetende verteller
anafoor
analogie als argument in een bewijsvoering
antithese
apostrofe
assonantie
asyndeton (copulatief [verbindend] en adversatief [tegenstellend])
chiasme
climax
dramatische ironie
ellips
enallagè/hypallagè
eufemisme
hyperbaton
hyperbool
invoeren fictieve opponent
ironie
litotes
metafoor
metonymia:
- abstractum pro concreto
- naam van een god i.p.v. zijn/haar invloedssfeer
- materiaal/stof i.p.v. voorwerp
- pars pro toto
paradox
parallellie
pars pro toto
pathos
personificatie
polysyndeton
prospectieve elementen
raamvertelling
retorische vraag
retrospectieve elementen
sententia
tertium comparationis / punt van vergelijking
trikolon
vergelijking
versnelling/vertraging
vertellerscommentaar
vertelperspectief
verteltempo
verteltijd / vertelde tijd
woordplaatsing aan het begin/einde van een regel/zin

NOTA BENE: wanneer in vragen de term *tekstelement* wordt gehanteerd, wordt daarmee bedoeld: een woord, een woordgroep, een bijzin of een zin.

APPENDIX

De volgende stamtijden en de daarvan afgeleide composita worden bekend verondersteld (vormen die met een asterisk [*] zijn gemarkeerd zijn volledigheidshalve opgenomen, maar worden niet bekend verondersteld):

accipio	accepi	acceptum
ago	egi	actum
aperio	aperui	apertum
aspicio	aspexi	aspectum
aufero	abstuli	ablatum
cado	cecid	casum*
caedo	cecid	caesum
capio	cepi	captum
cedo	cessi	cessum*
censeo	censui	censum
cerno	crevi	cretum*
claudio	clausi	clausum
cogo	coegi	coactum
colo	colui	cultum
comprehendo	comprehendi	comprehensum
consulo	consului	consultum
credo	credidi	creditum*
cresco	crevi	cretum*
cupio	cupivi	cupitum*
curro	cucurri	
decerno	decrevi	decretum
defendo	defendi	defensum
desero	deserui	desertum
dico	dixi	dictum
disco	didici	-
divido	divisi	divisum
do	dedi	datum
doceo	docui	doctum*
duco	duxi	ductum
emo	emi	emptum
eo	ii	
facio	feci	factum
fero	tuli	latum
flecto	flexi	flexum
fluo	fluxi	fluxum*
frango	fregi	fractum
fugio	fugi	-
gero	gessi	gestum
haereo	haesi	haesum*
iaceo	iacui	-
iacio	ieci	iactum

instruo	instruxi	instructum
intellego	intellexi	intellectum
interficio	interfeci	interfectum
iubeo	iussi	iussum
iungo	iunxi	iunctum
iuvo	iuvi	iutum
lego	legi	lectum
maneo	mansi	
metuo	metui	-
misceo	miscui	mixtum
mitto	misi	missum
moveo	movi	motum
nolo	nolui	-
nosco	novi	notum*
pario	peperi	partum*
pello	pepuli	pulsum
peto	petivi	petitum
pono	posui	positum
posco	poposci	-
possum	potui	-
premo	pressi	pressum
quaero	quaesivi	quaesitum
rapio	rapui	raptum
rego	rexii	rectum*
relinquo	reliqui	relictum
respondeo	respondi	responsum
rideo	risi	risum*
rumpo	rupi	ruptum
ruo	rui	rutum*
scribo	scripsi	scriptum
sedeo	sedi	sessum*
sentio	sensi	sensum
sino	sivi	situm
sisto	stiti	statum*
solvo	solvi	solutum
statuo	statui	statutum
sto	steti	statum*
struo	struxi	structum
suadeo	suasi	suasum
sum	fui	-
sumo	sumpsi	sumptum
surgo	surrexi	surrectum
tango	tetigi	tactum
tego	texi	tectum
teneo	tenui	tentum*
tollo	sustuli	sublatus

traho	traxi	tractum
tremo	tremui	-
veho	vexi	-
venio	veni	
verto	verti	-
video	vidi	visum
vinco	vici	victum
vivo	vixi	
volo	volui	-
volvo	volvi	volutum

Deponentia en semi-deponentia

aggredior	aggressus sum
audeo	ausus sum
fio	factus sum
fruor	fructus sum
fungor	functus sum
gaudeo	gavisus sum*
loquor	locutus sum
mereor	meritus sum
morior	mortuus sum
nascor	natus sum
obliviscor	oblitus sum
orior	ortus sum
patior	passus sum
polliceor	pollicitus sum
proficiscor	profectus sum
queror	questus sum
reor	ratus sum
sequor	secutus sum
soleo	solitus sum
utor	usus sum
vehor	vectus sum
vereor	veritus sum
vertor	versus sum